

Franz Kafka

Procesul

Traducere și studiu introductiv
de Lucian Pricop

EDITURA CARTEX

CUPRINS

Autoritate postumă și vinovăție erotică în *Procesul*
(studiu introductiv de Lucian Pricop) / 7
Notă asupra ediției / 39

PROCESUL / 39

Arestarea / 41
Conversația cu doamna Grubach,
 apoi cu domnișoara Bürstner / 61
Primul interogatoriu / 78
În sala goală. Studentul. Grefa tribunalului / 100
Bătăușul / 131
Unchiul. Leni / 140
Avocatul. Industriașul. Pictorul / 166
Negustorul Block. Renunțarea la avocat / 227
În catedrală / 269
Sfârșitul / 297

Anexă / 305

Prietena domnișoarei B. / 307
Procurorul / 317
[La Elsa] / 325
Lupta cu directorul-adjunct / 327
Casa / 332
Călătoria la mama / 337

**Autoritate postumă și vinovăție erotică în *Procesul*.
Manuscris, arhivă și regimuri ale interpretării
– studiu introductiv –**

Acest studiu delimitează două direcții analitice în abordarea *Procesului*: examinarea condiției manuscrisului și interpretarea textului construită preponderent în jurul eroticului și al modului în care acesta deplasează și multiplică vinovăția. Poziționarea metodologică reflectă opțiunea mea de a trata romanul atât ca obiect estetic, cât și ca obiect filologic și instituțional, supus unor regimuri succesive de administrare. Ambele direcții se sprijină pe o cercetare de durată a arhivei Kafka și pe consultarea sistematică a unei bibliografii critice extinse, studii aparținând unor tradiții și școli diverse.¹

1. Destinul manuscriselor lui Kafka: de la mandatul de ardere la suveranitatea arhivei

Cazul *Procesul* de Franz Kafka este abordat în acest capitol ca o problemă de legitimitate a autorității postume², în care manuscrisul este obiectul unor acte

¹ Există peste 40.000 de volume de literatură kafkologică, precum și un număr considerabil de articole științifice și texte de popularizare, care depășesc posibilitățile unei contabilizări complete.

² Pentru conceptualizarea autorității exercitate asupra operei după moartea autorului, prin instituții editoriale, arhivistice și juridice, vezi: Michel Foucault, *L'archéologie du savoir*, Paris, Gallimard, 1969; Jacques Derrida, *Mal d'archive. Une impression freudienne*,

successive de confiscare simbolică, justificate prin apelul la patrimonializare. Am argumentat de ce consider o anomalie culturală extinderea puterii arhivistice³ dincolo de protejarea textului, instituindu-se un drept de intervenție asupra operei, capabil să suspende voința autorului și să o înlocuiască prin decizie editorială sau juridică. De la refuzul de a executa mandatul de distrugere până la stabilizarea filologică și naționalizarea arhivei, *Procesul* este tratat ca un obiect supus unui regim de administrare care funcționează, în fapt, ca un mecanism de control și de producere a legitimității culturale. În acest cadru, destinul manuscrisului nu reprezintă un simplu context exterior operei, devenind dovada că literatura continuă să fie guvernată prin proceduri care transformă încălcarea inițială a voinței autorului într-o normă instituțională.

1.1. Arhiva – o perspectivă teoretică

Puține creații literare ale modernității europene au cunoscut o disociere atât de radicală între text (ca entitate literară: structură, tematică, stil, valoare estetică) și condiția sa materială, precum opera lui Franz Kafka. Ceea ce este desemnat astăzi prin sintagma „arhiva Kafka“ e în

Paris, Galilée, 1995; Benjamin Balint, *Kafka's Last Trial: The Case of a Literary Legacy*, New York, W. W. Norton, 2018.

³ Prin putere arhivistică se înțelege capacitatea instituțiilor arhivistice de a produce autoritate interpretativă și normativă asupra textelor prin selecție, clasificare, acces reglementat și decizie editorială, nu doar de a conserva materiale. O formulare teoretică a acestui concept se găsește la Jacques Derrida, *Mal d'archive*, ed. cit., unde arhiva este analizată ca loc al legii și al autorității (*arkhē*).

același timp un fond de manuscrise, organizat retrospectiv pentru uz filologic, dar și un nod conflictual între voința autorului, practica editorială, piața culturală, instituțiile memoriei și jurisdicțiile statale. Iată că ideea convențională de arhivă ca spațiu neutru de conservare poate fi abolită și substituită de statutul de instanță activă de producere a unei alte istorii, un perimetru în care textul arhivat este reconfigurat prin decizii editoriale, juridice și politice.

Disputa asupra manuscriselor lui Franz Kafka trebuie înțeleasă ca o continuare instituțională a temelor de non-apartenență și rătăcire care structurează textele lui Kafka⁴. Această observație mută accentul de la o simplă problemă de proprietate la una de ontologie literară: arhiva nu este doar locul unde opera este păstrată și cercetarea ei nu e un epilog exterior operei. Arhiva Kafka a dovedit că e un fel de spațiu în care manuscrisele continuă să fie „scrise” prin proceduri administrative, litigii și acte de interpretare juridică. În cazul Kafka, arhiva menține opera literară într-o stare de procesualitate perpetuă.

În acest cadru, manuscrisul încetează să mai fie un simplu suport al textului și se constituie în obiect juridic, capital simbolic și instrument de legitimare culturală. Fiecare transfer, fiecare achiziție sau hotărâre judecătorească produce efecte de proprietate, dar și efecte de interpretare: decide cine poate vorbi în numele operei și în ce condiții. Arhiva ajunge să se construiască astfel ca

⁴ Judith Butler, „Who Owns Kafka?”, *London Review of Books* 33, nr. 5 (2011) pp. 3–8, aici p. 4.

spațiu de negociere a autorității, în care lectura este mediată de instituții, iar accesul este reglementat prin norme care organizează literarul.

Romanul *Procesul* (miza predilectă a acestui studiu), care tematizează ca narațiune o procedură judiciară lipsită de transparență, fără început clar și fără final legitim, ajunge să fie el însuși supus unui proces continuu de judecare. E redundant (încerc să evit un termen contestabil precum „anticipativ“) cum textul despre un mecanism decizional devine chiar obiectul unei judecăți permanente, iar dosarul ficțional își găsește un corespondent material în dosarele arhivei, ale tribunalelor și ale bibliotecilor. Această izomorfie între temă și destin poate că este accidentală: pare să indice totuși că opera lui Kafka are, în însăși structura ei, o reflecție asupra modului în care un text literar e administrat și revendicat.

Din această perspectivă, cazul Kafka e relevant, depășind istoria literară sau filologică; se transformă într-un studiu asupra analizei raportului dintre literatură și instituții, dar mai ales dintre autor și formele postume ale autorității. Problema depășește întrebarea „ce a scris Kafka?“ și vizează modul în care Franz Kafka continuă să fie „produs“ ca autor prin dispozitive instituționale care îi contrazic explicit voința. Arhiva Kafka nu este, așadar, un depozit al trecutului, ci un dispozitiv activ al modernității târzii, în care se joacă limitele dintre proprietate, responsabilitate și statut al autorului.

Kafka a început să scrie *Procesul* în vara anului 1914, în perioada izbucnirii Primului Război Mondial, și a continuat intermitent până în 1915 lucrând la

manuscris fără un plan strict, revenind uneori asupra fragmentelor.

Romanul a rămas neterminat, deși structura narativă (arestarea lui Josef K., procesul absurd, execuția finală) pare clară; multe „capitole” sunt incomplete și nu au o ordine definitivă stabilită de Kafka. Din punct de vedere documentar, *Procesul* ocupă un loc paradoxal în discursul auctorial al lui Kafka. În *Tagebücher* există două mențiuni nominale explicite ale romanului (21 august 1914; 6 ianuarie 1915), dar cea mai importantă este cea consemnată în 1915, atunci când Kafka notează incapacitatea de a continua scrierea lui („6 ianuarie. Am abandonat deocamdată *Învățătorul de la o școală de țară* și *Subprocurorul*. Dar sunt aproape incapabil să continui măcar *Procesul*.”)⁵. În rest, romanul este prezent doar indirect, printr-un ansamblu de însemnări care descriu starea de epuizare, scrisul nocturn compulsiv și dificultatea de a susține proiecte ample în perioada redactării manuscrisului. Aceste note, databile în principal între august și septembrie 1914⁶, sunt identificate de editorii ediției critice ca fundal genetic direct al *Procesului*. În decembrie 1914, Kafka vorbește despre abandonarea provizorie a altor texte ample (*Dorfschullehrer*, *Unterstaatsanwalt*), folosind un vocabular al eșecului și al „greșelilor

⁵ Franz Kafka, „6. Januar. Dorfschullehrer und Unterstaatsanwalt vorläufig aufgegeben. Aber auch fast unfähig, den Prozeß fortzusetzen”, în *Tagebücher, Kritische Kafka-Ausgabe* (KKÄ), Frankfurt am Main, S. Fischer, 1990, p. 720. Am citat traducerea lui Radu Gabriel Pârvu din Franz Kafka, *Jurnal*, București, RAO, 2006, p. 432.

⁶ Pentru contextul redactării *Procesului*, vezi Kafka, *Tagebücher* (KKÄ), pp. 529–566.

incurabile“ care justifică și renunțarea la *Procesul*⁷. Contextul imediat al notei din 31 decembrie 1914 este completat de o serie de însemnări din primele zile ale anului 1915⁸, care tematizează imposibilitatea continuării „lucrărilor mai mari“. După acest moment, *Procesul* dispare complet din jurnal, fără nicio formulare explicită de abandon⁹. Absența este „confirmată“ și de corespondență: în scrisorile către Felice Bauer, Max Brod sau Milena Jesenská, romanul nu este discutat ca proiect distinct, fiind subsumat reflecțiilor generale despre scris și eșec¹⁰. Deloc accidentală, această situație creează condițiile în care *Procesul* este, și antum, un text fără discurs auctorial propriu, așadar deschis (sau, mai precis, permisiv) intervențiilor editoriale și capturării instituționale.

În centrul istoriei manuscriselor Kafka se află cele două note celebrisime, nedatate, prin care Franz Kafka îi solicită prietenului său Max Brod distrugerea „fără excepție“ a foilor, caietelor și corespondenței sale. Cea mai citată: „Dragă Max, ultima mea rugămintă: tot ceea ce las în urmă [...] să fie ars fără excepție.“¹¹ are o formulare categorică, lipsită de ambiguitate, iar tradiția critică a

⁷ Kafka, *Tagebücher* (KKÄ), pp. 712–713.

⁸ Kafka, *Tagebücher* (KKÄ), pp. 716–721.

⁹ Kafka, *Tagebücher* (KKÄ), pp. 722–820.

¹⁰ Totuși, într-o scrisoare către Max Brod din noiembrie 1917 (Kafka, *Briefe 1914–1917*, Band 3, p. 373) Kafka reia fraza finalul romanului: „Wie ein Hund! sagte er, es war, als solltedie Scham ihn überleben.“ („Ca un câine! spuse el, și era ca și cum rușinea trebuia să-i supraviețuiască.“)

¹¹ Textul integral al notei privind distrugerea manuscriselor se află în: Franz Kafka, *Nachgelassene Schriften und Fragmente II*, ed. Malcolm Pasley, Frankfurt am Main, S. Fischer, 1992 (KKÄ), pp. 245–246.

tratat mult timp acest document drept expresia unei voințe ferme, asumate în deplină cunoștință de cauză. Încă și mai lămuritor este textul în registru ultim-tes-tamentar, pe care-l reiau integral, oferind și o traducere cât mai fidelă:

„Dragă Max, poate că de data aceasta nu mă voi mai ridica din pat; venirea pneumoniei este, după luna de febră pulmonară, suficient de probabilă și nici măcar faptul că o notez nu o va îndepărta, deși scrisul are o anumită putere. Pentru acest caz, așadar, ultima mea voință în legătură cu tot ce am scris:

Dintre toate cele scrise de mine sunt valabile doar cărțile: *Verdictul*, *Fochistul*, *Metamorfoza*, *Colonia penitenciară*, *Un medic de țară* și povestirea *Artistul foamei*. (Cele câteva exemplare din *Contemplare* pot rămâne; nu vreau să fac nimănui neplăcerea de a le trimite la topit, dar nimic din ele nu trebuie retipărit.)

Când spun că aceste cinci cărți și povestirea sunt «valabile», nu înțeleg prin asta că aș dori să fie retipărite și transmise generațiilor viitoare; dimpotrivă, dacă s-ar pierde cu totul, aceasta ar corespunde adevăratei mele dorințe. Doar că, din moment ce ele există deja, nu împiedic pe nimeni să le păstreze, dacă-și dorește asta.

În schimb, tot ceea ce mai există scris de mine (tipărit în reviste, aflat în manuscris sau în scrisori) trebuie, fără excepție, în măsura în care poate fi atins sau obținut prin rugăminți de la destinatari (pe cei mai mulți îi cunoști; este vorba mai ales de doamna Felice M., doamna Julie, născută Wohryzek, și doamna Milena Pollak; să nu uiți mai ales de câteva caiete pe care le are doamna

Pollak) – toate acestea, fără excepție, de preferință necitite (nu te împiedic însă să le răsfoiești; cel mai mult mi-aș dori totuși să nu o faci; în orice caz, nimeni altcineva nu are voie să le citească) – toate acestea trebuie, fără excepție, arse, și să faci acest lucru cât de repede te rog.

Franz¹²

Din punct de vedere formal, cererea lui Kafka corespunde unei instrucțiuni clare de tip testamentar, chiar dacă este integrată într-un act cu valoare juridică secundară.

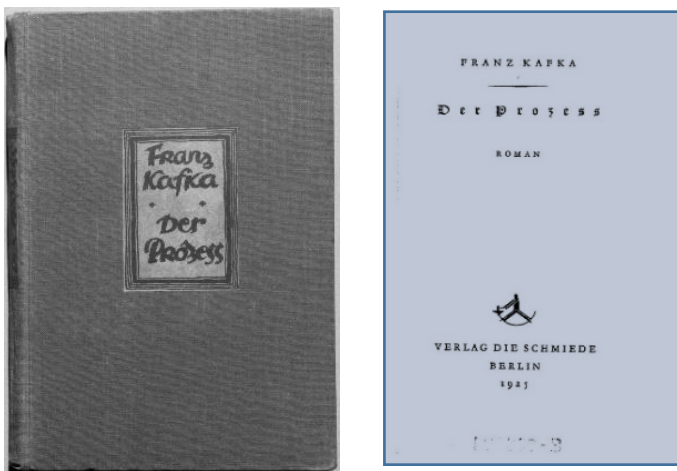
Cu toate acestea, textele respective au devenit punctul de plecare pentru o hermeneutică a intenției care a permis suspendarea literalității solicitării. În loc să funcționeze ca limită normativă a acțiunii postume (umane și editoriale), ele au fost reinterpretate ca gest retoric, simptom psihologic sau strategie existențială. Problema nu mai este dacă instrucțiunea trebuia respectată, ci dacă ea exprima „adevărată” intenție a autorului. Această mutație interpretativă este decisivă pentru destinul ulterior al operei.

În *Nachwort*-ul la ediția din 1925 a *Procesului*, Max Brod afirmă că i-a spus că nu-i va îndeplini cererea.¹³ El adaugă imediat că, dacă dorința de distrugere ar fi fost

¹² Textul scrisorii-testament către Max Brod (29 noiembrie 1921) este reprodus în: Franz Kafka, *Nachgelassene Schriften und Fragmente II*, ed. Malcolm Pasley, Frankfurt am Main: S. Fischer, 1992 (KKÄ).

¹³ Max Brod, „Nachwort”, în Franz Kafka, *Der Prozess*, Berlin, Verlag Die Schmiede, 1925.

serioasă, Kafka ar fi desemnat un alt executor testamantar. Argumentul este profund problematic: Brod transformă refuzul de a executa voința autorului într-o dovadă a faptului că această voință nu ar fi fost autentică. Autoritatea executorului se substituie autorității testatorului, iar relația de prietenie se preface în criteriu hermeneutic.

Coperta și pagina de titlu ale ediției princeps *Der Prozess*.
Berlin, Verlag Die Schmiede, 1925

Această acoperire discursivă deplasează problema din registrul etic și juridic al executării unei voințe în cel psihologic al interpretării intenției autorului. Kafka nu mai este tratat ca subiect al unei decizii finale. Carolin Duttlinger observă că această strategie de legitimare devine „fundamentul întregii tradiții editoriale kafkiene”, întrucât consacră instituțional atât publicarea manuscriselor,

Notă asupra ediției

Prezenta traducere urmează textul german stabilit de Malcolm Pasley în cadrul ediției critice publicate la Editura S. Fischer, Frankfurt am Main, 1990. În această ediție, materialul romanului *Procesul* este structurat în două ansambluri distincte: corpul propriu-zis al romanului și secțiunea intitulată „Fragmente”. Delimitarea adoptată de Pasley se întemeiază pe criterii genetice și arhivistice riguroase, orientate către restituirea fidelă a configurației manuscrisului. Ea conservă indeterninările materiale ale textului și evită orice stabilizare narativă extrinsecă sau neautorizată.

În ediția de față, am optat pentru redenumirea secțiunii „Fragmente”, aceasta fiind desemnată drept „Anexe”. Titlul a fost modificat pentru a elimina o inconsecvență formală în raport cu intenția declarată a editorului critic și pentru a sublinia statutul autonom al materialelor incluse. În această secțiune sunt integrate textele considerate de Pasley drept documente independente, neterminate sau neintegrate definitiv de autor: „Prietena domnișoarei B.” (*B.'s Freundin*), „Procurorul” (*Staatsanwalt*), „La Elsa” (*Zu Elsa*), „Lupta cu directorul-adjunct” (*Kampf mit dem Direktor-Stellvertreter*),

„Casa“ (*Das Haus*) și „Călătoria la mama“ (*Fahrt zur Mutter*).

Traducerile anterioare în limba română, realizate de Gellu Naum (conform ediției Max Brod), de Radu Gabriel Pârvu (prin revizuirea și completarea traducerii Naum în acord cu ediția Pasley), precum și de Miruna Bolocan (printr-un demers eclectic de combinare a edițiilor Brod și Pasley), reprezintă contribuții literare notabile. Cu toate acestea, din perspectivă filologică, ele introduc numeroase compromisuri de structură și redactare, menite să favorizeze o lectură facilă. În raport cu aceste versiuni, această nouă traducere își asumă o orientare academică, urmărind cu fidelitate textul critic german.

În consecință, ediția de față trebuie înțeleasă ca o traducere care privilegiază restituirea exactă a textului și claritatea criteriilor editoriale.

L.P.

PROCESUL

ARESTAREA

Despre Josef K. se pare că cineva răspândise o calomnie, fiindcă, deși nu făcuse nimic rău, într-o dimineață se trezi arestat. În ziua aceea, bucătăreasa doamnei Grubach, gazda lui, care îi aducea micul-dejun în fiecare dimineață, la ora opt, nu mai apăru ca de obicei. Așa ceva nu se întâmplase niciodată până atunci. K. mai zăbovi o clipă, întins pe pernă, și zări cum bătrâna de vizavi îl urmărea cu o curiozitate neobișnuită. Flămând și ușor nedumerit, sună. Imediat se auzi o bătaie în ușă și, fără alte explicații, în cameră intră un bărbat pe care K. nu-l mai văzuse vreodată prin casă. Străinul era bine făcut, purta un costum închis la culoare, strâns pe corp – de tipul celor de călătorie – cu cordon, pliuri, buzunare, cataramă și nasturi, care-i dădeau o alură practică, dar fără un scop anume vizibil.

– Cine sunteți dumneavoastră? întrebă K., sprijinindu-se în coate.

Omul nu răspunse direct, de parcă prezența lui acolo era firească și acceptată, și spuse doar:

– Ați sunat?

– Anna trebuia să-mi aducă micul-dejun, replică K., încercând în tăcere, cu atenție, să deslușească cine ar putea fi necunoscutul. Dar acesta nu-i lăsa prea mult

răgaz pentru observații și, apropiindu-se de ușă, o întredeschise și spuse către cineva aflat foarte aproape, chiar dincolo de prag:

– Vrea ca Anna să-i aducă micul-dejun.

Din camera alăturată se auzi un râset înfundat; după sonoritate, părea că acolo se află mai multe persoane. Deși râsul n-avea cum să-i aducă necunoscutului nicio informație nouă, acesta îi răspunse lui K. pe un ton oficial:

– Nu se poate.

– Asta e ceva nou, spuse K. și sări din pat, trăgându-și în grabă pantalonii. Aș fi tare curios să aflu cine sunt oamenii din camera cealaltă și cum va explica doamna Grubach faptul că le-a permis să mă deranjeze în halul ăsta.

Pentru o clipă, îi trecu prin minte că poate n-ar fi trebuit să spună toate acestea cu voce tare, pentru că, astfel, părea că recunoaște implicit autoritatea străinului asupra lui. Dar nu acordă prea multă importanță acestei idei. Totuși, celălalt înțelese exact ceea ce n-ar fi trebuit și îi spuse:

– Nu v-ar fi mai bine să rămâneți în cameră?

– Nu vreau nici să rămân aici și nici să vă mai aud vocea până nu-mi spuneți cine sunteți.

– Aveam cele mai bune intenții, spuse străinul și deschise brusc ușa.

Camera alăturată, în care K. păși ceva mai ezitant decât ar fi dorit, părea la prima vedere aproape neschimbată față de cum o știa din ajun. Era salonul

doamnei Grubach; poate că azi, printre mobilele înghe-suite, perdelele de dantelă, porțelanurile delicate și foto-grafiile de familie, se făcuse un pic mai mult loc decât de obicei, dar diferența nu era deloc izbitoare. Ceea ce schimba cu adevărat atmosfera era prezența unui bărbat necunoscut, care stătea lângă fereastra deschisă, cu o carte în mână. Când K. intră, omul ridică privirea, ca și cum ar fi așteptat acel moment.

– Ar fi trebuit să rămâneți în camera dumneavoastră. Nu v-a spus Franz?

– Ce anume doriți de la mine? întrebă K., aruncând câte o privire când spre necunoscutul de la fereastră, când spre Franz, care stătea nemișcat în cadrul ușii. Prin fereastra deschisă, bătrâna de vizavi, condusă parcă de o curiozitate senilă, se așezase chiar în față, să nu scape niciun detaliu.

– Ar trebui, totuși, să discut cu doamna Grubach... spuse K. și făcu un gest de parcă ar fi vrut să înainteze, deși nimeni nu îl ținea. Dar omul de la fereastră interveni, aruncând cartea pe masă și ridicându-se:

– Nu aveți voie să plecați. Sunteți arestat.

– Asta îmi pare și mie. Dar pentru ce mai exact?

– Nu suntem aici ca să vă oferim explicații. Întorceți-vă în camera dumneavoastră și așteptați. Ancheta a început și veți afla totul la momentul potrivit. Chiar îmi încalc atribuțiile vorbindu-vă atât de prietenos. Sper doar că nu ne aude nimeni, în afară de Franz, care, deși i s-a spus clar să se poarte sobru, e la rândul lui prea amabil cu dumneavoastră. Dacă ați avut așa noroc la

repartizarea paznicilor, poate vă va merge la fel și mai departe.

K. făcu un pas înapoi, voind să stea jos, dar observă că, în afara scaunului de la fereastră, nu mai era nimic pe care să se poată așeza.

– Veți recunoaște mai târziu că v-am spus doar adevărul, începui Franz și se apropie de el împreună cu celălalt bărbat.

Pe K. îl derută mai ales acest al doilea paznic, care-l bătu pe umăr într-un gest familiar. Apoi, cei doi îi examinară cămașa de noapte, remarcând că, de acum înainte, va trebui să poarte una de calitate mai slabă. Îi promisera însă că vor păstra cu grijă lenjeria sa actuală și i-o vor restitui dacă procesul se va încheia favorabil pentru el.

– Cel mai bine ar fi să ne dați nouă lucrurile dumneavoastră, îi spuseră. La magazie se comit mereu nereguli și, oricum, după un timp, lucrurile sunt vândute, indiferent de mersul procesului. Iar aceste procese pot dura ani întregi. Sigur, primești o despăgubire, dar prețul nu e stabilit după valoarea obiectului, ci după cât de mare e mita. Și, cum știm din experiență, suma scade pe măsură ce trece dintr-o mână în alta.

K. nici măcar nu-i asculta cu adevărat. Nu mai punea mare preț pe dreptul de a-și păstra lucrurile. Îl preocupa cu totul altceva: să înțeleagă situația. Dar în prezența celor doi paznici, nu reușea nici măcar să-și adune gândurile. Burta celui de-al doilea paznic, evident doar un paznic ca și primul, i se lipea din când în când

de trup într-un mod prea prietenos. De câte ori ridica ochii, dădea peste o față osoasă, disproporționată față de corp, cu un nas mare, strâmb, care părea să aibă propria lui personalitate și să colaboreze cu Franz în mod independent.

„Ce oameni sunt ăștia?“, își spunea K. „Ce vor? Cui se supun?“ Trăia totuși într-un stat de drept. Legile se respectau. Cine își permitea să-l atace în propria locuință? Era adevărat că, de obicei, lua lucrurile ușor, că nu credea în pericol decât atunci când îl simțea direct și nu făcea planuri de apărare, nici când era amenințat. Dar acum, simțea că nu era momentul să rămână pasiv. Era posibil, da, să fie o farsă. O glumă pusă la cale de colegii de la bancă, poate chiar pentru că azi era ziua lui – împlinea treizeci de ani. Ar fi fost suficient poate să le râdă în față, într-un anume fel, și paznicii s-ar fi alăturat râsului. Păreau oricum niște oameni adunați de pe stradă. Și totuși, ceva îl făcuse, din prima clipă când îl văzuse pe Franz, să decidă să nu cedeze deloc, să nu lase din mână nici cel mai mic avantaj. Nu-l mai interesa dacă cineva va spune că n-a înțeles o glumă. Își amintea câte greutatea suferise din cauza unor incidente aparent minore, în care se purtase prea neglijent. Nu voia să repete greșelile. Dacă era o comedie, avea s-o joace până la capăt. Era încă liber.

– Îmi dați voie? întrebă K. și, strecurându-se iute printre cei doi, se întoarse în camera lui.

– Pare că are minte, spuse unul dintre paznici.